

*Czeglédi Sándor*¹

VITA A LELKÉSZEK HELYZETÉRŐL A REFORMKORBAN
FÁY ANDRÁS ÍRÁSAINAK TÜKRÉBEN

ABSTRACT

Discussion of the Position of Pastors in the Reform Era in the Light of András Fáy's Writing

This paper examines the motivation of András Fáy's extensive activism. He was versatile but not an outstanding talent. In order to strengthen Protestantism, he considered it important to unite the Reformed and Lutheran churches, ignore the old creeds and achieve a higher moral standard. In his opinion, pastors should not occupy a privileged position in the church and all church members should have the same rights. Fáy's views were the subject of a high-calibre discussion, particularly in the Protestant Church and School Newspaper. Everyone agreed that pastors should be better equipped financially and appreciated morally. The position of pastors in the church and the role of deans were judged differently as, unlike Fáy, they wanted to retain their privileged position. In the debate, the editors of the journal sided with Fáy and tried to strengthen his position through footnotes and by anonymous authors.

Keywords: András Fáy, Evangelical Union, pastor, dean

FÁY ANDRÁS HELYE ÉS SZEREPE

Előadásom reformkori problémákra fókuszál. Az ekkor felmerült kérdéseknek hosszú előtörténetük van, ezekre szeretnék reflektálni; utóéletükre viszont nem szeretnék kitérni. Előadásom címe is értelmezésre szorul. A „lelkész” szó ekkor kezdett terjedni, helyette a hétköznapi életben élt a „pap”, de ennek kiváltására próbálkoztak a „vallásnok, istenész” kifejezésekkel is.

1 *Czeglédi Sándor* (PhD), történelem-latin szakos középiskolai tanár, a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Történettudományi Intézet Ókortörténeti és Segédtudományi Tanszékének egyetemi adjunktusa. Kutatási területe: neveléstörténet, emlékeztörténet, a történelemtanítás szakmódszertana. czegysand@gmail.com

Fáy András sokoldalúságát és sok hasznos tervét, gondolatát a kortársak elismerték. Még ha vitatták is elképzeléseit, tisztelettel szóltak róla, „*a derék Fáy*”, „*a nemzet mindenese*” epitheton ornansokat használva. A *Religio és Nevelés*ben írták róla: „*egy tisztelt, s hazánkban igen elbírult férfinak személye, tudósainknak egyike*”.² Ez a lap rendszeresen bírálta a Fáy baráti köre által szerkesztett *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapot*, ezért is értékes a megjegyzés. A sok korabeli elismerés után viszont hosszú távon elhalványult az emlékezete.

Mi lehet ennek az oka? Egyrészt kortársai között mind a politikusok, mind az írók és költők között nagy szellemi teljesítményt nyújtó személyiségek akadtak, ő viszont nem alkotott egyik területen sem igazán jelentőset. A sokoldalúság együtt járhat ezzel. Fiatalkorában, amikor költészettel kísérletezett, egyik kötetét távoli rokonának, Kazinczy Ferencnek is elküldte. Kazinczy udvarias levélben köszönte meg az ajándékot, de levelén érződik, hogy a verseket nem tartotta élvonalbelinek. Tehát arról lehet szó, hogy Fáy egy rendkívül aktív, jószándékú személyiség volt, de nem igazán kiemelkedő tehetség. Mai vélemény szerint Fáy András „nem csak irodalmár akar lenni, nem is csak politikus vagy közéleti tekintély, hanem a nemzet egészét – minden társadalmi, művelődési és szociális rétegét reprezentáló, tevékenységében univerzális egyéniség”.³

Szépirodalmi próbálkozásaiban központi elem az erkölcsi tanítás, például a rászorulókkal szemben nem alamizsnálkodás, hanem rossz helyzetből való kiemelés; a származása vagy vagyona miatt magasabb körökben élő ember ne nézze le az alsóbb rétegekbe tartozókat; házasságkötésnél ugyanígy: a szerelem fontosabb a rangnál, a presztízsnél. Lényegében a korabeli romantikus érzélemvilág ez. Olvasmányai, beszélgetései, társadalmi kapcsolatai és tapasztalatai nyomán formálódtak az eszméi, így születtek javaslatai, ezekkel igyekezett hatni a közélet különböző fórumain, tehát inkább közvetítő személyiség volt. Ez a szerep rendkívül hasznos akár nemzeti, akár egyházi szempontból. Szerepvállalásának központi eleme volt az ellentétek összebékítése: „a szolgabírói és táblabírói tisztségétől sem idegen békéltető szerepét vállalta magára a fővárosi írók és a vidéki közönség, a modernizálódó irodalom és a hagyományápoló ízlésvilág, a vidéki szokásrend és a városi életmód, a nyugati civilizáció és a nemzeti eszmék, a polgári jövőképek és a nemesi múltmítoszok között.”⁴

A PROTESTÁNS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI LAP ÉS AZ UNIÓ

Fáy református egyháztagként is rendkívül aktív volt, ezen a téren is megnyilvánult szándéka a meglévő, rossznak tartott viszonyok javítására, változtatására.

- 2 HOLLÓK Imre: Visszatekintés a 'Prot. egyh. és isk. lap'-ban megjelent Egyházi mozgalmak' elemei, s jelenségei'-rőlí értekezésre I. *Religio és Nevelés* 4(1844/32), 1844. ápr. 25., 257–259, 257.
- 3 HÁSZ-FEHÉR Katalin: *Elkülönülő és közösségi irodalmi programok a 19. század első felében (Fáy András irodalomtörténeti helye)* Csokonai Könyvtár (Bibliotheca Studiorum Litterarium) 21. Debrecen, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, 2000, 212.
- 4 HÁSZ-FEHÉR Katalin: *Elkülönülő és közösségi irodalmi programok*, 152.

Hangsúlyozta, hogy amennyire fontosak az erkölcsi követelmények a hétköznapi életben, legalább annyira fontosnak kell lenniük egyházi téren is, mert „a vallás célja az, hogy minket jobbakká, boldogabbakká tegyen”.⁵ Más megfogalmazásban: „a’ templom nem csak megszokott vallásos gyakorlatnak, hanem emberiség’ erkölcsbeni, értelembeni képzéseinek is helye”.⁶ Mit kellett volna szerinte megváltoztatni? Több kortársához hasonlóan olyan egyházat képzelt el, ahol a 16–17. századi, vagy korábbi hitvallásoknak, korabeli kifejezéssel „symbolikus könyveknek” nincs szerepük. Oktatási tervzetében írta:

„A’ Vallás’ és Természet tudományait is nem a magok kiterjedésében adnám elő nevendékemnek; megtisztogatnám azokat elébb a tudósok minden Sophismáitól és hajszál hasogatásaitól; öszvegyűjteném néki azoknak velejeket, mint az ustorium [= gyűjtőlencse C. S.] a nap sugárait egy focusba gyűjti, ’s egy rövid Encyclopaediában adnám eleibe, mellyet idővel tetszése szerint szélesíthetne [...] A’ vallás és természettudományai velejével táplálnám [a növendék] értelmét, példaadásokkal formálgatnám akaratját. Néha egy két kiválasztott Játékszini Darabban látná a’ bűn büntetését, és a’ virtus megjutalmaztatását.”⁷

A biblikus és más történelmi személyiségek példáinak feldolgozásával összekapcsol két területet: a vallást és a színjátszást; szerinte mindkettőnek nevelő hatása lehet. Fáy egy ideig elnöke volt a pesti Nemzeti Színház felügyelő bizottságának, s meg is valósíthatta elképzelését erkölcsi javulást eredményező színdarabok műsorra tűzésével.

Elégedetlen volt a prédikálás, a „hitzsónoklatok” erkölcsi tartalmával:

„Kevés oly lelkészi tanítást hallottam még, melylyel teljesen meg lehettem volna elégedve. Hallottam lelkes, tanult, jól kidolgozott praedicatiókat, de czélszerűeket ritkán. Általánosan nem a’ hely népe fogalmához és műveltsége fokához valának azok alkalmazva; vagy virágos költői, vagy bölcséleti nyelvbe valának a’ dogma és erkölcs eszméi öltöztetve, ’s a’ köznép szép hangokat hallott ugyan, de a’ templomból ritkán mene ki csak egy jó eszmével, erkölcsi tanulmánynyal is gazdagultan.”⁸

Tehát véleménye szerint olyan prédikációkra van szükség, amellyel erkölcsi gazdagodás jár együtt, amire más téren törekedett: meséiben, regényeiben, a színházi élet szervezésében.⁹

5 FÁY András: *Óra-mutató*, Pest, Trattner és Károlyi, 1842 <https://mek.oszk.hu/18600/18604/> 116.

6 Uo. 124.

7 FÁY András: *Próbatétel A’ máj Nevelés két nevezetes hibáiról*, Pest, Trattner János, 1816, 152, 156.

8 FÁY András: Vezércikk. (Emberi kegyelet, pietások.) *Pesti Hírlap* 1(1841/60) 1841. júl. 28., 501–502, 501.

9 A lelkéssel és a prédikációval szembeni korabeli elvárásokról: SZÁSZ Lajos: A református lelkész és gyülekezete a 19. század első évtizedeiben. Adalékok és szempontok egy gyakran zaklatott viszony történetéhez, in: BÁRTH Dániel (szerk.) *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon*. Budapest, ELTE BTK Folklore Tanszék, 2013, 178–195, 118, 2.

Fáy úgy látta, az előrelépés érdekében elméleti szinten a teológiának (korabeli szóval „istenészetnek”), a hétköznapi életben a „hitszónoklatoknak” ki kell lépniük a szolgaságból. Mít jelent ez? Egyrészt „mi szükség nekünk fiúkká fogadottaknak, habár bűnösök vagyunk is, haragosnak bosszúállónak, rettentőnek tekinteni jó Istenünket, és nem jó atyánknak, kivel más a kibékélés mint egy bosszúálló önkényű ural? Ez még valóban az ó testamentomi szolgáltság maradványa.”¹⁰ Másik szolgáltság, mint már előbb említettük, a 16. század óta élő, de szerinte megkeményedett, megcsontosodott gyakorlat. Hasonlata szerint „a prot. vallás és annak gyakorlata, tisztes koros dáma marad ugyan, de rococo-öltözetben, az aggkor komor redőivel, intő és feddő állásban mindég; és a’ századnak fiai, tisztelő messzeségben bókolnak az ég tisztes dámájának, de bensőségre, szívsimulásra felmelegedni iránta nem birnak. Így jótékony hév helyett tisztelő hidegség foglalja el a sziveket”.¹¹

Az egyházi életben törekedni kell a „szofizmáktól” való elszakadásra, mert szerinte „a protestáns csak azon szertartást tarthatja lényegesnek, minek módját Krisztus és Apostolok rendelék meg. Illyet én, az egy úrvacsoráját kivéve [...] nem ismerem. [...] Az egyházi igazgatásra nézve pedig, egy két gyenge nyomot kivéve, nem határoztak meg a Krisztus és Apostolok semmit.”¹² Ebből következik, hogy az egyházat is úgy kell megszervezni, mint bármilyen más polgári közösséget, mert „a protestáns egyház nem különbözik más társaságoktól, intézetektől egyébben, mint egyedül lelki célja, iránya felségesebb magasztosabb voltában.”¹³ Nem említette, hogy lényegében Kálvin – akit ő nem kedvelt – hasonlóan érvelt egyházszervezet kérdésében.¹⁴

A gondolatmenet itt ér el a kritikus pontjára: szerinte a lelkész ugyanúgy egyháztag, mint akárki más. Sem a gyülekezetben, sem más felsőbb testületben nem lehet kettős vezetés (pl. lelkész és gondnok, püspök és főgondnok). Ahogyan ő írja:

„Protestánsoknál a’ papi rend, nem valami elkülönzött [...] állapotú testület, hanem a világgal egyaránt tagja az egyháznak; minélfogva az egyházi szolgálk semmi esetben magokat ekklesiáiktól el nem szakíthatják, mert abban foglaltaknak. [...] Protestáns egyházi társaságnál, nincs helye semmi különvált testületecske gyámkodásainak, egyedáruskodásainak. Vagyis más szóval mondva ki: az egyházi igazgatásbani részvétel közös az egyháznak minden tagjával.”¹⁵

Ez a nézet összhangban van a nemzettudat erősödével; azzal a gondolattal, hogy a nemzet tagjainak egyenlő jogokkal kell rendelkezniük. Tehát ahogyan a nemzeti összetartozás és a nemzet megerősödése érdekében fel kell számolni

10 FÁY: *Óra-mutató*, 146.

11 Uo. 123.

12 Uo. 35, 36.

13 Uo. 37.

14 KÁLVIN János: *Institutio Christianae Religionis. A keresztyén vallás rendszere 1559*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2014, II. 300.

15 FÁY: *Óra-mutató*, 38, 41.

a nemesi előjogokat és különböző testületek különállását és sajátos kiváltságait, úgy kell eljárni a protestáns egyházaknál is, tehát a lelkészeket a lelkészi feladat nem jogosítja fel vezető szerepre. Törekedni kell az egyetértésre is: „Tegyük szívünkre kezünket, s valljuk meg: hogy köztünk reformátusok közt ritkább az egyetértés, sűrűbb a viszály, egymás érdemét méltatni vonakodóbbak vagyunk, mint más felekezetei hazánkunk.”¹⁶ Ezt az önkritikus hozzáállást kapcsolta össze azzal, hogy az elmúlt évszázadokban egészen II. Józsefíg sok külső támadás érte az egyházat s ennek az emléke a külvilág, főleg a katolicizmus elleni védekezés, de változtak a viszonyok, és itt lenne az ideje a belső problémák megoldásának.¹⁷

Programjában a végső stádium az unió, vagyis a lutheránus és a kálvinista egyházak egyesítése. Poroszországban 1817-ben már megtörtént, ezt kellene hazánkban is megvalósítani. Ezzel a gondolattal Fáy nem volt egyedül, református és evangélikus oldalról is támogatták. A támogatók közül kiemelkedik gr. Zay Károly, az evangélikusok országos felügyelője és az evangélikus vallású Kossuth Lajos, aki a *Pesti Hírlap*ban állt az ügy mellé. Az 1840-es évek közepére voltak, akik tényként kezelték, hogy néhány éven belül megvalósul a két protestáns irányzat egysége. Lényegében ennek az ügynek a támogatására indult egy közös pedagógiai és hitéleti folyóirat, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* (a továbbiakban: PEIL) címmel. Szerkesztője a református Török Pál és az evangélikus Székács József lettek. A sors fintora (vagy a gondviselés műve), hogy az 1850-es években, amikor az unió ügye elbukott, saját egyházukban mindketten püspökök lettek és 1864-ben ők búcsúztatták Fáyot. A PEIL első számának programadó vezércikke a protestáns egyházak megújulásánál az önkritikát emelte ki: „a’ mi saját tapasztalásunk és az egyetemes keresztyénség jelen adataiból elvont hitvallásunk az, hogy a’ keresztyén felekezeteknek sajátképeni feladása [= sajátos feladata C. S.] nem az, hogy a’ testvéregyházakat megtámadva kifelé hassanak, hanem hogy saját kebelökbe nyúljanak, s a’ belső elleneket, a’ vallási részvétlenséget, előítéleteket törekedjenek legyőzni.”¹⁸ Az önkritikával szemléleti változást sürgetnek, többször a kedvezőbbé váló viszonyokat említik – ezt sokan nem így látták, mert a hétköznapi világban a protestáns–katolikus szembenállásnak sok nyomával lehetett találkozni. Az első szám címlapján a mottóval módszerükre utalnak: az igazságot szeretetben (Ef 4,15). Ezt az ígét a 16. századi reformátorok nagyon ritkán idézték, Luther csak négyszer, Kálvin is csak tíz alkalommal.¹⁹

16 Uo. 69.

17 A lelkészek helyi közösségben betöltött szerepéről: UGRAI János: Lelkészek képzése és elhelyezkedési esélyei a 19. század elején a Tiszáninneni Református Egyházkerületben, *Korall* 8(2007/27), 158–181, 158.

18 A’ közönségnek üdvet! *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap (=PEIL)* 1(1842/1), 1842. ápr. 7, 1–4, 3.

19 CZEGLÉDI Sándor: Kísérlet Kálvin pedagógiai hatásának értelmezésére, in: KISS RÉKA – LÁNYI GÁBOR (szerk.): *Hagyomány Identitás Történelem 2021*, Budapest, KRE HTK Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2022, 67–84.; CZEGLÉDI Sándor: Kísérlet Luther pedagógiai hatásának értelmezésére, in: KISS RÉKA – LÁNYI GÁBOR (szerk.): *Hagyomány Identitás Történelem 2022*, Budapest, KRE HTK Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2023, 439–452.

LELKÉSZ ÉS GYŰLEKEZET

A PEIL-ben természetesen a lelkészek helyzetéről is gyakran folyt eszmecsere. Fáy és mások is javasolták a lelkészek erkölcsi és anyagi helyzetének rendezését. Fáy ehhez hozzátette a demokratikus kontroll fontosságát, összhangban a fentebb említett erkölcsi követelményekkel. Ahogyan a vármegyék, községek világában törekedni kell a helyi kiskirályok megfékezésére, úgy kell az egyházban is visszaszorítani az esperesek túlkapasait, pl. fiuknak vagy vejüknek jól fizető helyre küldését.²⁰ A lapban előkerült a papmarasztás hivatalosan már megszűnt intézménye (a lelkész megbízásának évről-évre vagy háromévenkénti meghosszabbítása), ami egyes helyeken mégis élt.²¹ Többen említették, hogy ez megalázó helyzetbe hozza a lelkészt: „Évenként fogadtatik és bocsáttatik ő el, mint a’ baromőr. És illy bánásra nem hivatalbeli hanyagság, vagy lehetetlenség, vagy botrányos erkölcs legtöbbször az ok: elég pusztá újságvágy, a) lelkésznek patronusáénál netalán különb két ökre, vagy nejeinek fejkötője, az alkudott bérnek követelése, vagy az egyház’ jai körüli szorgos örködés.”²² Megoldásként az egyik hozzászóló szerint központi egyházi szervet kellene felállítani, és ennek kellene adót szednie a gyülekezeti tagoktól, majd ezt osztanák szét a lelkészek között fizetésként.²³

A PEIL-ben a hozzászólók egyetértettek a lelkészek anyagi és erkölcsi helyzetének javításában. Több hozzászóló nem akarta, hogy az egyháztagok válasszák a lelkészt; a kontrollt még kevesebben akarták. Hajnal Ábel békési református lelkész, későbbi békés-bánati esperes szerint „a bünt szeretjük felróni az esperesnek, hogy fiára ’s vejére consensust [itt: kiemelt helyre szóló ajánlást C. S.] adott: kérdem, hol az a’ fő- ’s alispán, hol az a’ tábla- ’s szolgabíró, sőt hol az a’ méltóság’ kisebb ’s nagyobb polczán álló atya, ip ’s rokon, ki fia’, veje ’s rokona’ boldogítására minden törvényes s tisztességes módot nem használ?”²⁴ Tehát Hajnal fordítva gondolkodott, mint Fáy: a hatalmi helyzettel való kisebb-nagyobb visszaélés nem bűn, sőt természetes; ha van ilyen az egyházban, el kell fogadni. Úgy tűnik, nála nem merült fel, hogy éppen az egyháznak kellene „magasztos czéljai” miatt szakítani a rossz gyakorlattal és példát mutatni. Érdeemes eltűnődni azon, hogy Hajnal

20 SZÁSZ Lajos: Református „ároni házak” és családi stratégiák. A Barla Szabó, Szondy és Csécsi Nagy családok történetének tanulmányai, in: BÁRTH Dániel (szerk.): *Papok a 18–20. századi lokális közösségekben. Történetek találkozása*. Budapest, MTA–ELTE Lendület Történeti Folklorisztikai Kutatócsoport, 2021, 203–220, 204.

21 SZÁSZ: A református lelkész, 5.; UGRAI: Lelkészek képzése, 170, 173–174.; UGRAI János: Protestáns lelkészek, tanárok, tanítók. A különválás strukturális feltételeinek körvonalazódása a 19. század első felében *Aetas* 37(2022/1), 5–20, 12–14.

22 BAKSAY Dániel: Protestáns lelkészek és iskolaügy, ’s javaslat a’ nevelés’ tárgyában. *PEIL* 1(1842/35), dec. 8., 425–428, 426.

23 GEDULY Lajos lelkész: A’ protestáns pap’ viszonyáról gyülekezetéhez. (Olvasattott a’ gömöri ág. hitv. papi egylet’ május’ 10-kén tartott gyűlésében.) *PEIL* 2(1843/35) szept. 2., 417–419, 418.

24 HAJNAL Ábel békési ref. lelképásztor: Észrevételek Fáy András’ „Óramutató” című könyvére. *PEIL* 1(1842/36) dec. 8., 428–431, 431.

hiába prédikált a templomban, hívei előtt a bűnről, a nepotizmust nem tartotta annak. Kérdés, mennyire volt ez a szemlélet csak Hajnalé és mennyire általános.²⁵

Hajnal három másik kérdésben is nyilatkozott ebben a cikkben. A lelkészek megválasztásában is az esperes szerepét erősíteni (adott helyre az esperes javasoljon három lelkészt, a gyülekezet csak közülük választhasson), maradjanak a „symbolikus könyvek”.²⁶ A kettős elnökség megszüntetésénél nem értette meg a tervezetet. Szerinte arról van szó, hogy „a’ világi rész, az egyház’ nagy testületében, maga részéről olly testületi szellemről álmodozik, melly az egyházi rend felett valami előjogokat követel magának”,²⁷ nem pedig általában az egyházon belüli testületi elkülönülés elvetéséről.

A „symbolikus könyveket” más hozzászólók is meg akarták tartani. Egyikük szerint:

„Ha társaság az ekklézsia, és így a’ reformata ekklézsia is, ugy kell lenni egy különös könyvének a’ minden keresztyének’ köz könyvén a’ biblián kívül, mellyben társasági alkotványát, rendszerét, szabályait, miben a többi társaságoktól különbözik, előadja, mellyekhez minden tagja a társaságnak köteles alkalmaztatni magát. [...] Ki ezeket megveti, ezek ellen rendelkezik, tanít és cselekszik, az a’ vallás’ szent czélját nem érti, az a’ jó rendet felbontja, és sok kárnak és veszedelemnek szerző oka.”²⁸

Tehát az egyház sajátos céljai miatt szükséges a Biblia mellett más írárok kiemelt szerepe. Megint az előbbi problémánál vagyunk: a cikket író lelkész szerint az egyház olyan legyen, mint az átlagos, hétköznapi emberi társaság. Ezért kell szabályzat – ha ez megvan, akkor érvényesülnek a „szent czélok”.

A kettős elnökség ügye is terítékre került. Kiss Bálint szentesi prédikátor és esperes is egy embert akar elnöknek – de Fáyval ellentétben éppen a lelkészt:

„A’ ki azt akarja, hogy a’ vallás a’ köznép előtt tiszteletben tartassék, és fogatosabb legyen, példát kell annak adni az ez iránti tiszteletre, mert: *exempla trahunt* [a példák vonzanak C. S.]; önként kell annak engedni az ekklézsiaiban való elnökséget, a’ vallás’ szolgálainak a’ papoknak, és az azok iránti becsületben meg kell előzni a tudatlan durva gőgösöket, hogy azoknak tanításaik, intéseik, feddéseik fogatosak lehessenek. Nem kell azokat szolgálai félelemben, lealáztott állapotban tartani, hanem azon kell lenni, hogy akadály nélkül vidáman, felemelkedett szabad lélekkel és örömmel folytathassák hivatalos foglalatossá-

25 A korabeli papi nepotizmus kérdéséről: Szász: Református, 204–205, 208–211.

26 Lelkészek elhelyezkedésének problémáiról: UGRAI János: Lelkeszi túlkínálat a Tiszáninneni Református Egyházkerületben a 19. század első felében, in: Kolombán Vilmos József (szerk.): *Egyház, iskola, művelődés. Egyházförténeti tanulmányok*, Kolozsvár, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2020, 285–299, 295, 299.

27 HAJNAL Ábel: Észrevételek Fáy András „Óramutató” című könyvére. (Vége) *PEIL* 1(1842/37) 1842. dec. 15., 440–443, 441.

28 Csík Péter: Keresztyén ekkléziáról. *PEIL* 1(1842/38), 1842. dec. 22. 449–451, 451.

gaikat, hogy így a' világnak világosságai és savai lehessenek, nem pedig véka alá rejtett szövétnekei 's ízetlen savai."²⁹

Kiss Bálint véleményét értékelhetjük a lelkész szerepének megőrzésére irányuló érvként, de az egyháztagok iránti bizalomhiányként is.

A szerkesztők (Szekács, Török) sajátos módon foglaltak állást a felmerült kérdésekben. A korabeli folyóiratok sajátossága, hogy egy-egy cikket a szerkesztők hosszabb-rövidebb lábjegyzettel láttak el – egyetértésüket vagy ellenzésüket kifejezve. Így nyilvánít véleményt Török az esperesek hatalmáról és a presbiterválasztásról:

„Legtöbb helyen a' lelkész választotta 's választja ma is a' presbyterium' tagjait, [...] kik azután elszakadva a' néptől, e' helyett gondolkoznak, akarnak, intézkednek, a' népnek egyházi ügyekkel befolyása kizáratván. Nem így volt ez az apostoli egyházban. [...] Az egyházkerületi gyűlésre szabadon választassanak küldendő képviselők [...] ne kellesék, mint eddig, néhány sógor 's komákra, kik egymás kezét mossák, bízni az összes egyház' minden ügyét.”³⁰

Az említett kérdések egyházmegyei közgyűléseken is előkerültek, ezekről szerkesztett változatban, gyakran a szerkesztők álláspontját követve számolt be a lap. Gyakran használtak álnevet, mint az alsó-zempléni ref. egyházmegye üléséről Hegyaljai Emil. Ha hihetünk neki, akkor két nap alatt éppen azokról tárgyaltak az egyházmegyében, amiről a lapban lehetett olvasni. Az idézett felsorolás lényegében a PEIL tematikus tartalomjegyzéke:

„Ha átnézek e' rövid két nap' eseményein, 's az eldöntött tárgyak' tarka vegyületén, látom amaz ócska fonalat, melyre tökéletlen rendszerünk' ferges gyümölcssei sűrűn fűzvék: a' pap és egyháza közt megbomlott viszony; a' népkény' zavaros kútfejből eredt gyűlölség, gyanúsítgatás, idegenkedés, fondorság; fizetési hanyagság; az iskolák' silány állása, tanítók' ügyetlensége, szülei hidegség, tudatlanság, anyagi szükség, egyházi javak' rozsz [sic!] kezelése, a' halomra gyűlt 's kinmaradt papi fizetés, néhány botrány 'stb.”³¹

A megoldás Hegyaljai szerint megegyezik a szerkesztőség álláspontjával: „tanuljuk meg a' vallás' szellemében ezen concret szellemben olvasztani fel a' papi és világi elem' irigy érdekeit, kölcsönös féltékenységeit. [...] Legyünk méltányosok ne csak mindig másokban, hanem magunkban is keresni a' rozsz' okát, és élvezendjük a' protestantismus' mondhatlan édességeit.”³²

29 KISS Bálint: A' magyarországi protestáns egyházak' alkotmányozásának alapjai 's főbb részei. *PEIL* 2(1843/30) júl. 29., 357–364, 363.

30 (TÖRÖK) lábjegyzetei *PEIL* 2(1843/9) márc. 4., 100–101.

31 HEGYALJAI Emil: Alsó-zempléni egyházmegyei közgyűlés. *PEIL* 2(1843/15), 1843. ápr. 15., 175.

32 HEGYALJAI: Alsó-zempléni, 175.

ÖSSZEGRZÉS

Célunk Fáy András és a PEIL egyházakkal-lelkészekkel kapcsolatos nézeteinek bemutatása és értelmezése volt. Fáy és társai olyan világgépet utasítottak el, amely a nehézségekre külső okot keresett. Egy önsajnálattal terhelt múlt- és jelenértelmezés helyett akarták a belső bajokat feltárni és azokat orvosolni. Mindeközben viszont saját világgépüket próbálták egyetemes igazságnak beállítani. Ugyanakkor a lapban teret adtak a nekik részben vagy egészben ellentmondó érveknek is. Ez a gyakorlat azért is fontos, mert más korabeli hírlapokra és folyóiratokra vagy egyáltalán nem volt jellemző, vagy sokkal kevésbé. Elemzés, értelmezés és értékelés így Fáy és a PEIL esetében sajátos egységet alkotott.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BAKSAY Dániel: Protestáns lelkészek és iskolaügy, « javaslat » nevelés » tárgyában. *PEIL* 1(1842/35), dec. 8., 425–428.
- CZEGLÉDI Sándor: Kísérlet Kálvin pedagógiai hatásának értelmezésére, in: KISS Réka – LÁNYI Gábor (szerk.): *Hagyomány Identitás Történelem 2021*, Budapest, KRE HTK Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2022, 67–84
- CZEGLÉDI Sándor: Kísérlet Luther pedagógiai hatásának értelmezésére, in: KISS Réka – LÁNYI Gábor (szerk.): *Hagyomány Identitás Történelem 2022*, Budapest, KRE HTK Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2023, 439–452
- CSÍK Péter: Keresztyén ekklezsiáról. *PEIL* 1(1842/38), 1842. dec. 22, 449–451.
- FÁY András: *Próbátétel A' mai Nevelés két nevezetes hibáiról*, Pest, Trattner János, 1816.
- FÁY András: Vezércikk. (Emberi kegyelet, pietások.) *Pesti Hírlap* 1(1841/60) 1841. júl. 28., 501–502.
- FÁY András: *Óra-mutató*, Pest, Trattner és Károlyi, 1842.
- GEDULY Lajos lelkész: A' protestáns pap' viszonyáról gyülekezetéhez. (Olvastott a' gömöri ág. hitv. papi egyeslet' május' 10-kén tartott gyűlésében.) *PEIL* 2(1843/35) szept. 2., 417–419.
- HAJNAL Ábel: Észrevételek Fáy András' „Óramutató” című könyvére. *PEIL* 1(1842/36), 1842. dec. 8., 428–431.
- HAJNAL Ábel: Észrevételek Fáy András' „Óramutató” című könyvére. (Vége) *PEIL* 1(1842/37) 1842. dec. 15., 440–443.
- HÁSZ-FEHÉR Katalin: *Elkülönülő és közösségi irodalmi programok a 19. század első felében (Fáy András irodalomtörténeti helye)* Csokonai Könyvtár (Bibliotheca Studiorum Litterarium) 21. Debrecen, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, 2000
- HEGYALJAI Emil: Alsó-zempléni egyházmegyei közgyűlés. *PEIL* 2(1843/15), 1843. ápr. 15.
- HOLLÓK Imre: Visszatekintés a 'Prot. egyh. és isk. lap'-ban megjelent Egyházi mozgalmak' elemei, s jelenségei'-ről értekezésre I. *Religio és Nevelés* 4(1844/32), 1844. ápr. 25., 257–259.

- KÁLVIN János: *Institutio Christianae Religionis. A keresztyén vallás rendszere 1559*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2014.
- KISS Bálint: A magyarországi protestáns egyházak' alkormányozásának alapjai 's főbb részei. *PEIL* 2(1843/30) júl. 29., 357–364.
- SZÁSZ Lajos: Református „ároni házak” és családi stratégiák. A Barla Szabó, Szondy és Csécsi Nagy családok történetének tanulságai, in: BÁRTH Dániel (szerk.): *Papok a 18–20. századi lokális közösségekben. Történetek találkozása*. Budapest, MTA–ELTE Lendület Történeti Folklorisztikai Kutatócsoport, 2021, 203–220
- SZÁSZ Lajos: A református lelkész és gyülekezete a 19. század első évtizedeiben. Adalékok és szempontok egy gyakran zaklatott viszony történetéhez, in: BÁRTH Dániel (szerk.) *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon*. Budapest, ELTE BTK Folklore Tanszék, 2013, 178–195.
- UGRAI János: Lelkészek képzése és elhelyezkedési esélyei a 19. század elején a Tiszáninneri Református Egyházkerületben, *Korall* 8(2007/27), 158–181.
- UGRAI János: Lelkészi túlkínálat a Tiszáninneri Református Egyházkerületben a 19. század első felében, in: Kolumbán Vilmos József (szerk.): *Egyház, iskola, művelődés. Egyháztörténeti tanulmányok*, Kolozsvár, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2020, 285–299.
- UGRAI János: Protestáns lelkészek, tanárok, tanítók. A különválás strukturális fel-tételeinek körvonalazódása a 19. század első felében *Aetas* 37(2022/1), 5–20.